

TÜRK EDEBİYATINDA *KASİDE-İ HAMRİYYE* TERCÜME VE ŞERHLERİ VE *KİTÂB-I ŞERH-İ HAMRİYYE-İ FÂRİZİYYE*

Fatma ÖZÇAKMAK*

Özet

İlk örneklerine Arap edebiyatında Cahiliye dönemi şiirlerinde rastlanan "Hamriyye" türü zamanla geçirdiği değişim ve dönüşüm neticesinde; ilk dönemler kullanılan "içki ve iştret meclislerini barındıran şiir" tanımını zamanla aşarak sosyal değişkenler, şaraba yüklenen tasavvufi anlamlar dolayısıyla şekil ve muhteva genişlemesine uğramıştır. Zamanla kazandığı anlamlarıyla şarabın İlahî aşka ve tasavvufi manalara hizmet ettiği hamriyye türü şiirlerden biri, İbnü'l-Fâriz'ın kafiye harfi dolayısıyla "*Mîmiyye*" olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'sidir. Kırk bir beyitten oluşan *Kasîde-i Hamriyye*; dilinin Arapça oluşu ve barındırdığı tasavvufi, gizli, mecazî, açıklanmaya muhtaç anlam dünyasıyla gerek Arap ve Fars gerek Türk edebiyatında birçok kez tercüme edilmiş, şerhe tabi tutulmuştur. Yaptığımız araştırmalar neticesinde XVII. yüzyılda yaşamış Vehbî-i Yemânî'nin de, *Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye* adını verdiği eseriyle bu kasîdeyi şerh ettiği tespit edilmiştir.

Vehbî-i Yemânî ve söz konusu eserinin *Kasîde-i Hamriyye* şerhleri alanında, şu ana kadar yapılan çalışmalarda yer almadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmayla; Vehbî-i Yemânî'nin, İbnü'l-Fâriz'ın *Kasîde-i Hamriyye*'sine yazılmış, -şu ana kadar tespit edilen Türkçe şerhler göz önünde bulundurulduğunda- ilk üç şerh arasında yer alması gerektiği anlaşılan *Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye* adlı eserinin ilim âlemine tanıtılması ve eserin *Kasîde-i Hamriyye* şerhleri literatürüne dâhil edilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Fâriz, *Kasîde-i Hamriyye*, *Şerh*, Vehbî-i Yemânî, *Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye*

COMMENTARIES AND TRANSLATIONS OF *KASİDE-İ HAMRİYYE* IN TURKISH LITERATURE AND

KİTÂB-I ŞERH-İ HAMRİYYE-İ FÂRİZİYYE

Abstract

"Hamriyye" is a literary genre, the first examples of which are encountered in the poems of the Cahiliyye Period in Arabic literature as a result of the change and transformation was undergone. The poem which contains the drinking bouts seen in the first period, went beyond its definition and expanded in form and content by the time due to social variables and mystical meanings attributed to wine. One of the hamriyye poems in which wine serves divine love and mystical meanings, with the meanings it has acquired over time, is İbnü'l-Fâriz's *Kasîde-i Hamriyye*, also known as "*Mîmiyye*" because of the rhyme letter. *Kasîde-i Hamriyye*, consisting of forty one couplets. It has been subjected to annotation many times in both Arabic, Persian and Turkish literature with its

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
e-posta: fatma.ozcakmak@atauni.edu.tr ORCID:0000-0003-0364-3709

Arabic language and its mystical, secret, figurative, and semantic world that needs explanation. As a result of our research, it was determined that Vehbî-i Yemânî, who lived in the 17th century, also commented on this ode in his work called *Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye*.

It is seen that Vehbî-i Yemânî and his work in question have not been included in the studies carried out in the field of *Kasîde-i Hamriyye* commentaries. Therefore, we aim to present Vehbî-i Yemânî's *Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye*, written for İbnü'l-Fâriz's *Kasîde-i Hamriyye*, among the first three annotations. In the regard of this perspective we introduce this important literary work to world of science and hope to contribute to hamriyye literature.

Keywords: İbnü'l-Fâriz, Kasîde-i Hamriyye, Commentary, Vehbî-i Yemânî, Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye

Giriş

Dil, kültür ve edebiyat; bunların bağlayıcısı/bağdaştırıcısı konumundaki insanın olduğu her yer ve zamanda toplumlar arasındaki köprüyü kurabilen önemli yapı taşlarıdır. Yaşantının bir getirisi ve gereksinimi olarak canlılığını koruyan siyasi, sosyal etkileşim ve iletişim gibi; edebi, yazımsal yüz yüzelik de bu canlılığa ayak uydurarak gelişmeye devam edegelmiştir. Türk edebiyatı gerek coğrafi gerek siyasi ve sosyal vesilelerle kurulan bu bağlantıların bir sonucu olarak Arap ve Fars edebiyatlarıyla yakından ilişkilidir. Çoğu değerlendirmeye göre bu ilişkide Arap edebiyatının dolaylı etkileşim alanına girip Fars edebiyatının gölgesinde kaldığı düşünülse de Arap edebiyatının ve edebi ürünlerinin Türk edebiyatındaki yansıma ve etkileri oldukça fazladır. Her iki edebiyat içinde de yer edinmiş olan tür, tarz, anlatı geleneği vs. gibi birçok mevzunun ilk çıkış yeri Arap edebiyatıdır. Bu duruma nazım şekilleri özelinde bakıldığında Arapça “kasada” kökünden türeyen, belirli bir amaç, niyet ve daha çok da övgü kisvesi taşıyan “kasîde”lerin de öncelikle Arap edebiyatında olduğu görülmektedir. Arap edebiyatının bu nazım şekliyle meşhur olan çoğu edebi ürünü Türk edebiyatında da geniş yankı uyandırmış ve bunların edebiyatımızda da tanınması, anlam dünyalarının ilgililere açılması için -metin dilinin Arapça oluşu gibi büyük bir etkenle- bu eserler zaman zaman Türk diline tercüme edilmiş; zaman zaman da şerhe tabi tutulmuşlardır. Ka'b b. Zühayr ve İmâm Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'leri, İbnü'n-Nahvî'nin *Kasîde-i Münferice*'si, Ebû Nasr Muîniddîn Ahmed b. Abdürrezzâk et-Tantarânî'nin *el-Kasîdetü'l-Tantarâniyye*'si, Alî b. Osmân el-Ûşî'nin *el-Emâlî*'si, İbnü'l-Fâriz'ın *Kasîde-i Tâiyye* ve *Kasîde-i Hamriyye*'si gibi birçok kasîde Türk edebiyatında birçok kez şerh ve tercüme edilmişlerdir. En çok şerh edilen eserler arasında yer alan İbnü'l-Fâriz'ın *Hamriyye* kasîdesi işbu makalenin ana konusunun bir tarafını oluşturmaktadır. Bu çalışmada ele alınacak olan *Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye*¹ adlı eser; İbnü'l-Fâriz'ın *Kasîde-i Hamriyye*'sine, XVII. yüzyılda yazılmış Türkçe bir şerhtir. Eserin müellifi; Vehbî-i Yemânî mahlasını kullanan Bigalı, Kadrî Mehmed

¹ Söz konusu eser, bu makalenin yazarı tarafından çalışılmaktadır.

Efendi'dir.² Vehbî-i Yemânî'nin söz konusu eserinin, *Kasîde-i Hamriyye* şerhleri üzerine, şu ana kadar, yapılan çalışmalarda yer almadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmayla; müellifin, İbnü'l-Fâriz'ın *Kasîde-i Hamriyye*'sine yazılmış, -şu ana kadar tespit edilen Türkçe şerhler göz önünde bulundurulduğunda- ilk üç şerh arasında yer alması gerektiği anlaşılan *Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye* adlı eserinin ilim âlemine tanıtılması ve eserin *Kasîde-i Hamriyye* şerhleri literatürüne dâhil edilmesi amaçlanmaktadır. Bu minval üzere çalışmada öncelikle İbnü'l-Fâriz ve *Kasîde-i Hamriyye*'si hakkında bilgi verilirken *Kasîde-i Hamriyye*'ye yazılan Türkçe şerh ve tercüme şerhler şu ana kadar tespit edilenler göz önünde bulundurularak tanıtılacak ve akabinde Vehbî-i Yemânî'nin *Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye* adlı eseri ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

İbnü'l-Fâriz ve *Kasîde-i Hamriyye*'si

Asıl adı Ebû Hafs (Ebü'l-Kâsım) Şerefüddîn Ömer b. Alî b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî (ö. 632/1235) olan İbnü'l-Fâriz (Uludağ 2000: 40), XII. yüzyılda yaşamış sufi Arap şâirlerinden biridir. İbnü'l-Fâriz'ın hayatı hakkında en güvenilir bilgileri torunu Ali vermektedir. 1853'te Marsilya'da basılan *İbnü'l-Fâriz Dîvânı*'nın³ baş tarafında yer alan ve "Dibâcetü'd-Divân" başlığını taşıyan kısım torunu Ali'nin anlattığı tercüme-i hali ihtiva etmektedir (Abdelmaksoud, 2000: 5). Torunu Şeyh Ali onun doğum tarihini H. 577 olarak gösterirken çağdaşlarından İbn Hallikan bu tarihi H. 576 olarak ifade etmiştir (Uludağ, 2000: 40).

İbnü'l-Fâriz'ın babası Suriye'nin Hama şehrinden Ebu Hasan Ali, dedesiye Mürşid b. Ali'dir. Hama'dan gelip Mısır'a yerleşen babasının mahkemelerdeki feraiz konularını yazmasına binaen babasına verilen Fâriz lakabından dolayı oğlu Ömer de "İbnü'l-Fâriz" şeklinde tanınmıştır (İbnü'l-Fâriz, t.y.: 5; İnce 2018: 4).

Genç yaşta tasavvufa yönelen İbnü'l-Fâriz, Müsta'zafin vadisindeki Mukattam dağında ibadet ve tefekkürle meşgul olmuş fakat buna rağmen istediği makama eremediğini düşündüğü bir esnada Şeyh Bakkal'ın ona beklediği feyzi Mekke'de bulacağını söylemesi üzerine Mekke'ye gitmiştir. Mekke'deki dağlarda, çöllerde çile çıkardığı bu dönem onda derin izler bırakmıştır. Ömrünün son dönemlerini Kahire Ezher Camii'nde vaaz ve sohbetle geçiren İbnü'l-Fâriz, 2 Cemaziyelevvel 632'de (23 Ocak 1235) vefat etmiştir. Kabri Mukattam dağının eteğindeki Karafe'de Arız diye bilinen mescidin yanında bulunmaktadır (Uludağ, 2000: 40).

İbnü'l Fâriz, mutasavvıf bir şâir olarak Arap edebiyatında tasavvufi şiirin en güzel örneklerinden olan birçok manzume kaleme almıştır. "*Câmî veya Mevlâna'da olduğu gibi onda şâirlik soft şahsiyetinin altında gizlenmiş veya şiiri bir vasıta*

² Vehbi-i Yemani'den Bursalı Mehmed Tahir *Osmanlı Müellifleri*'nde, Kadri Mehmed Efendi olarak bahsederken Bağdatlı İsmail Paşa *Hediyetü'l-ârifin, Esmâ'ü'l-mü'ellifin ve Âsârü'l-musannifin*'de Abdülkâdir b. Osmân olarak bahsetmektedir. Bkz. Bursalı, 2016: 421; Bağdatlı, 1951: 601.

³ Bkz. *Dibâcetü'd-Divân, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye*, 1853, s. 319.

olarak kalmış biri değildir. Şâirliği tasavvufî düşüncelerini derinleştiren ve hatta diğer yönlerine baskın çıkan birisidir (Saraç, 2003: 449).” Günümüze ulaşan tek eseri *Divân*’ı olmasına rağmen *Divân*’ındaki *Kasîde-i Tâiyye*, *Kasîde-i Râiyye* ve bu çalışmaya konu olan *Kasîde-i Hamriyye*’si tasavvufî kişiliğinin çokça hissedildiği, tasavvufun mecazî anlam dünyasıyla örülü ve ünü ve etkisi yüzyıllardır devam eden manzumelerindendir. Bunlarla birlikte şâirin *Divân*’ı 24 kasîde, 31 dübeyt, 16 lugaz ve 1 mevali’nin olduğu, yaklaşık 1860 beyitten (İnce, 2018: 9) oluşmaktadır.

Kasîde-i Hamriyye, şâirin kırk bir beyitte “şarap” metaforu üzerinden ilahi aşkı anlattığı tasavvufî şiirlerinden biridir. İbnü’l-Fârız’ın şiirlerindeki ilahi aşk değerlendirildiğinde *Tâiyye*’si, nefsinin mahabbet/aşk yolunda geçirdiği merhalelerden bahsettiği şiirler arasında değerlendirilirken *Hamriyye*’si, tüm kâinatın kendisiyle var olduğu İlahi menşeli bir sevgiyi barındıran kısımda yer alır (Saraç, 2003: 451).

Kafiye harfinden dolayı “*Mîmiyye*” olarak da anılan *Kasîde-i Hamriyye*’ye döneminde zahir ulemâsı tarafından birçok eleştiri yöneltmiştir. Hâlbuki şâirin *Hamriyye*’si “*Âşıkların üzüm yaratılmadan önce (yani Ahit Günü’nde) kana kana içtikleri ve tüm dünyayı sarhoş eden, hastalıkları iyileştiren, körlerin gözünü, sağrırların kulağını açan ve insanı Kuzey Yıldızı gibi ebedi ve ezeli hedefine götüren ilahi aşk şarabının bir tasviridir* (Dermenghem: 1931; aktaran Schimmel, 2018: 367).” İbnü’l-Fârız, kendi içtiği şarabın görünenden farklı olduğunu “Bana günah olanı içtin dediler. Asla! Benim içtiğim bence içilmemesi günah olandır.” şeklinde dile getirmiştir (Konur, 1992: 39)

Kasîde-i Hamriyye’ye Türk edebiyatında birden fazla şerh ve tercüme yazılmıştır. Bunlardan Türkçe olarak kaleme alınan tercüme ve şerhlerin bilgisine aşağıdaki başlık altında yer verilmiştir. Paylaşılan eserlerin bilgisi şu ana kadar tespit edilebilen eserlere ve şerhler ile tercüme üzerine yapılan çalışmalara binaen oluşturulmuştur.

1. *Kasîde-i Hamriyye*’nin Türkçe Tercüme ve Şerhleri

1.1. Abdüsselâm b. Nu’mân b. Halîl (ö.1000/ 1591-1592 ?), *Şerhu’l-Kasîdeti’l-Hamriyye*

Eserinde verilen bilgiden hareketle 1580 yılında hayatta olduğu ifade edilebilen Abdüsselâm b. Nu’mân b. Halîl’in *Şerhu’l-Kasîdeti’l-Hamriyye*’si *Kasîde-i Hamriyye* üzerine yazılan ilk Türkçe şerhtir (Akdağ, 2017: 465). Bu eserin yanı sıra kütüphanelerde kayıtlı; *Risâletü’l-istiâre*, *Menâsikü’l-hac* adında iki eseri daha bulunan müellif, *Hamriyye* şerhini H. 988 (1580/1581) yılında yazmıştır. Fakat eserin telif tarihi bazı nüshalarda H. 982 (1574-75) olarak da kaydedilmiştir (İnce 2018: 75).

Yazma halinde kütüphanelerde altı nüshası bulunan (İnce 2018: 77) *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hamriyye*'nin mukaddimesinde kasîdenin yazarı İbnül-Fârız'ın doğum yeri, doğum tarihi, babasının adı, "Fârız" lakabının anlamı ve niçin bu lakabın aileye verildiği konusunda birtakım bilgiler yer almaktadır (Saraç, 2003: 454; Akdağ, 2017: 475).

Kırk bir beyitten oluşan kasîdenin otuz üç beytinin şerhini içeren eser; besmele ile başlayıp hamdele ve salvelenin de içinde bulunduğu Arapça bir girişle devam etmiştir (Akdağ, 2017: 475). Abdüsselâm b. Nu'mân b. Halîl, klasik şerh usulünde olduğu gibi kasîdeyi beyitler halinde şerh etmiştir. Eserde öncelikle şerhi yapılacak olan beytin orijinal dilindeki yazımı paylaşılmış, sonrasında beyitteki kelimelerin anlamları verilip kelimeler sarf ve nahiv bakımından tahlil edilmiştir. Daha sonra ise "muhasal-i kelâm ve me'âl-i merâm demek oldu ki" gibi ifade yapılarıyla beytin Türkçe manası tasavvufî açıdan açıklanmıştır (Akdağ, 2017: 465)⁴.

1.2. İsmâîl Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/1631), *Şerh-i Kasîde-i Hamriyye*

Yurt dışında ve Türkiye'de birçok yazma nüshası bulunan bu şerh, *Hamriyye* üzerine yazılan şerhlerin ikincisidir ve Ankaravî de Nu'mân b. Halîl gibi kırk bir beytin otuz üçünün şerh etmiştir (İnce 2018: 81).

Ankaravî bu eserini, Mollâ Câmî'nin (ö. 898/1492) yazdığı şerhin Farsça, İbnü'l-Kemâl'in (ö. 940/1534) de Arapça olması dolayısıyla ve çeşitli sebeplerden yeterince anlaşılır ve okuyucu için yararlı bulmadığı için bu iki eserin sentezi şeklinde Türkçe olarak yazmıştır (İnce 2018: 83-84) Müellif şerhe, konuya uygun olarak hamdele ve salvele ile başlayıp sonrasında telif sebebi olarak da değerlendirilebilecek şekilde; İbnü'l-Fârız'ın *Tâiyye*'sinin şerhinden sonra arkadaşlarının ısrarı üzerine *Hamriyye* kasîdesini de şerh ettiğini ifade etmiştir. Müellif giriş olarak değerlendirilen bu kısımda Allah'ın 'muhabbet meyi ile mest ü medhûş eylediği' kişilerin bu tavırlarında mey, mestane, meyhane, peymane kavramlarıyla 'mahabbet-i Hakkı ve esrâr-ı mevcûd-ı mutlakı nümâyân kıldıklarını' ifade eder (Saraç, 2003: 453).

Ankaravî şerhinde şu türden bir şerh yöntemi uygulamıştır:

Öncelikle beyitte geçen kelimelerin anlamlarını "el-lüga" başlığı altında vermiş; "irab" başlığıyla cümlelerin gramer tahlillerini; "el-manâ" başlığıyla beytin kısa tercümesini ve sonunda da "et-tahkik" başlığıyla beytin tasavvufî açıdan yorumunu kaydetmiştir. Söz konusu şerh ayet ve hadislerle; Arapça, Farsça beyit ve ibarelerle desteklenmiş ve şârihin mevzuya uygun bir şekilde sarf ettiği; "Meyhâne-i vahdetünden câm-ı mahabbetün cür'asıyla bizi mest ü serhoş kıl. Ve meygede-i akdâh-ı sıfâtunla pürçûş u hurûş kıl..." şeklindeki duasıyla tamamlanmıştır (Saraç, 2003: 453).

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Akdağ, 2017.

1.3. Abdülmecîd-i Sivâsî (ö. 1049/1639), *Kasîde-i Hamriyye Tercümesi*⁵

Sivasî'nin, *Kasîde-i Hamriyye* tercümesi olan eserinin telif tarihi bilinmemekle birlikte istinsah tarihi için; içinde bulunduğu mecmuada geçen tarihlere bağlı olarak 1024/ 1613 tarihi ifade edilmektedir. Bu eser, *Hamriyye*'nin manzum halde oluşturulmuş tercümesidir ve aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbıyla yazılmıştır. Sade bir dille kaleme alınan eserde kasîdenin otuz üç beytinin tercümesine yer verilmiştir.

1.4. Vehbî-i Yemânî (ö. 1065/ 1654-1655'ten sonra), *Şerh-i Hamriyye-i Fârîziyye*

Vehbî-i Yemânî'nin 1036 (1626/1627) yılında telif ettiği *Şerh-i Hamriyye-i Fârîziyye* adlı bu eseri, telif tarihi göz önüne alındığında *Kasîde-i Tâiyye*'ye Türk diliyle yazılmış “üçüncü şerh” olarak nitelendirilebilir. Eser hakkında ayrıntılı bilgiye “Vehbî-i Yemânî (ö. 1065/ 1654-1655'ten sonra), *Şerh-i Hamriyye-i Fârîziyye*” başlıklı bölümde yer verilecektir.

1.5. Şifâî Mehmed Dede (ö. 1082/1671-72), *Hediyyetu'r-rahme*⁶

Hediyyetu'r-rahme, Mevlevî şeyhlerinden Şifâî Mehmed Dede'nin, *Hamriyye* üzerine yazmış olduğu şerhtir. Şerh, British Museum'daki yazmalar koleksiyonunda Harl nr. 5490 yer numarası ile kayıtlı olan yazma eserin 286^b-325^b varakları arasında yer almaktadır. Kırk varaklık metnin istinsah tarihi 1093/1682'dir.

Şifâî Mehmed Dede şerhine hamdele ve salvele ile başlamış ve sonrasında “muhabbet” kavramını ele almıştır. Şarih girişin akabinde mukaddime kısmında Arap ve Fars edebiyatında şarabın, hakiki aşk istiaresi yoluyla tarikat şeyhlerini ifade ettiğini belirtmiştir. Müellifin bu eseri *Hamriyye* üzerine yazılmış çoğu şerh gibi; kasîdenin otuz üç beytinin şerhini içermektedir. Şifâî Mehmed Dede şerhinde geleneksel şerh usûlünü kullanarak kasîde beyitlerini tek tek şerh etmiştir. Beyitler “kâle's-şeyhu'n-nâzimu kudde sırıruhu” ibaresi sonrası verilmiş ve şerhleri de iki başlık (el-Luğat ve'l-i' rāb ve el-ma'nā) altında yapılmıştır.

1.6. Salâhî Abdullâh Efendi (ö. 1197/1782), *Tercümetü'l-Aşk*

⁵ Eser hakkındaki bilgiler, Sivasî'nin tercümesi üzerine yapılmış bir çalışma olan; “Abdülmecîd-i Sivasî'nin Manzum Kasîde-i Hamriyye Tercümesi'nden özetlenmiştir. Bkz. Yıldırım, 2015.

⁶ Şifâî Mehmed Dede'nin söz konusu eseri hakkındaki bilgiler; Yar ve Ceylan, 2020'den özetlenmiştir.

1758 yılında yazımı tamamlanan *Tercümetü'l-Aşk*, kasîdenin kırk bir beytinden otuz üçünün şerhini içermektedir. Abdullah Efendi bu eserinde Mollâ Câmî şerhinden oldukça istifade etmiştir. Öyle ki bu yönüyle Câmî'nin eserinin kısaltılmış bir tercümesi olarak da değerlendirilmektedir. (İnce 2018: 92). Eser için, “Kanaatimizce Türkçe şerhler arasında en ziyade edebî kıymeti haiz olanı budur.” şeklinde bir değerlendirme yapan Yekta Saraç eserin şerh yöntemini şöyle açıklamaktadır: “Her beyit Türkçe bir beyit ile nazmen tercüme edilmiştir. Kasîdenin her beytinden sonra o beyitte geçen kelime ve ibareler izah edilir. Daha sonra manzum tercüme verilir. Bu manzum tercümeden sonra “yani” diye başlayan bir cümle ile metne daha sadık bir tercüme yapılır, tasavvufî şerh sırasında Mollâ Câmî'nin şerhinden o beyit ile ilgili olan Farsça beyitler nakledilir” (Saraç, 2003: 454).

Hamdele ve salvele ile başlayan *Tercümetü'l-Aşk*'ın sebep-i telif kısmında şârih, *Hamriyye*'nin muhabbet şarabı ve hakikat kadehi ile dolu bir kasîde olduğundan, hakikat erbabı arasında meşhur oluşuyla nice şârih tarafından şerh edildiğinden, özellikle Mollâ Câmî'nin Farsça şerhinin meşhur oluşundan bahsetmiş, sonrasında *Kasîde-i Hamriyye*'den herkesin faydalanabilmesi için kasîdeyi Türkçe olarak şerh ettiğini ifade etmiştir. Beyitlerin şerhinde her beyti manzum olarak da tercüme ettiğini söyleyen şârih, kasîde beyitlerini tek tek şerh etmiştir. Bunu yaparken de önce “قال الشيخ (şeyh dedi)” ifadesiyle beyitlerin orijinalini verip sonrasında beyitteki kelimelerin anlamları ile iraplarını ifade etmiştir. Devamında ele alınan beytin Türkçeye manzum tercümesi verilmiş ve sonrasında “ya'nî” ifadesiyle beytin manasına nesir olarak yer verilmiştir. Beytin tasavvufî bağlamı da açıklanmıştır. Şerh ayet, hadis ve kelâm-ı kibar ile; Arapça, Farsça ve Türkçe beyitlerle desteklenmiştir (Akdağ, 2017: 472).

1.7. Mehmed Saîd (ö.1896), *Tarab-engîz*

Üsküdar Selimiye Tekkesi şeyhi olan Mehmed Saîd Efendi'nin *Tarab-engîz* isimli eseri, *Kasîde-i Hamriyye*'ye süslü nesirle yazılmış, muhtasar bir şerhtir (Öksüz, 2019: 398). Mehmed Saîd'in bilinen tek eseri olan bu şerh; 1871'de Mühendisyan Matbaası'nda basılmıştır. Şârih; besmele, hamdele ve salvele faslıyla başlayıp İbnü'l-Fâriz'ın övgüsüyle devam eden eserini, kısa ve faydalı bir şerh olması niyetiyle yazmıştır. Fakat şerh üzerine değerlendirme yapan İnce'nin belirlemelerine göre eser ağır bir dille yazılmıştır ve şârihin de ifadesiyle halktan ziyade hüner sahiplerinin meclislerine hediye edilebilecek boyuttadır (İnce 2018: 95-97).

Beyitlerde geçen kelime ve kavramların açıklamalarına yer verilmeksizin süslü bir dille beyitlerin şerh edildiği; anlamın, sanat ve hüner ortaya koyma çabasının gölgesinde kaldığı bu eser (İnce 2018: 97-98) için şerhten ziyade tercüme yakın olduğu değerlendirilmesi de yapılmıştır. “*Kasîde-i Hamriyye*'yi beyit beyit tercüme eden mütercim, evvela tercüme edeceği beytin orijinaline yer vermiş, ardından söz

konusu beyti tercüme etmiştir. Kasîde-i Hamriyye şerhlerinin aksine bu eserde ele alınan beyitlerin kelimelerinin anlamlarına ve bunların sarf ile nahiv kâideleri açısından tahlillerine değinilmeden söz konusu beyitler, süslü bir dille Türkçeye aktarılmıştır.” şeklinde şârihin şerh usulüne değinen Ahmet Akdağ, bu yönüyle eserin tercümeyle yaklaştığını düşünmektedir (2017: 470).

1.8. Kara Mustafâ Hulûsî Alâiyevî (ö.1304/1886), *Leme'âtu'l-Berkiyye fi-Şerhi Kasîdeti'l-Mîmiyye*

Alâiyevî'nin, İbnü'l-Fârız'ın kasîdeleri özelinde yazdığı iki eserinden biridir. Müellif, *Leme'âtu'l-Berkiyye fi-Şerhi Kasîdeti'l-Mîmiyye* adını taşıyan bu eserini 1304/ 1886 yılında tamamlamış ve eser 1310 yılında Matbaa-ı Osmâniye'de basılmıştır (İnce 2018: 99).

Şârih, bu eserinde kasîdenin kırk bir beytini de şerh etmiştir. Şerh, beyitlerin akabinde “el-Lugat”, “el-İrâb”, “Ma'nâ-yı lugavîsi”, “Ma'nâ-yı İşâreti” ve “Lem'a” başlıklarıyla yer verilen sistemli bir açıklama zeminine sahiptir. Bu başlıklardan “el-Lugat” altındaki ifadelerin Bûrînî'nin şerhinden Türkçeye tercüme edilmiş açıklamalar olduğu ifade edilmektedir (İnce 2018: 99-101). Bununla birlikte müellif; eserini tasavvuf yoluna girenler için yazmakla birlikte, eserinde Arapça ve Farsça bilen medrese eğitimi görmüş bir kitleyi muhatap edinmiştir (İnce 2018: 105).

“Kasîde-i Hamriyye ki ma'nâ-yı pür-envârî kâşif-i hafâyâ-yı hasâir-i kudsdür ve elfâz u terâkîb-i âli mikdâr-ı matla'-ı serâir-i ünsdür ma'nâ-yı dil-ârâsı gûyâ bir mahbûbe-i zîbâ ve ma'şûka-i dilrübâdur ki perde-i lugât-ı Arabla muhtecib olmagla ba'zı tâlibân-ı Rûma çehre-güşâ olmadığı cihetle nikâb berdâr olup rûy-ı Arabinin cemâl-i bâ-kemâlin âşıkân u ashâb zevk ü vicdân göreler idi ve zevk-i visâline ereler idi diyü hasretkeş olurum.” (Alâiyeli Kara Mustafâ Hulûsî Efendi, 1310/1892; aktaran Akdağ, 2017: 472) ifadelerinden anlaşıldığı üzere müellif bu eserini, *Hamriyye*'nin, dilinden dolayı bazı talebelerce anlaşılmadığını düşünerek yazmıştır (Akdağ, 2017: 472)

Hamriyye'yi klasik şerh usulüyle ele alan Alâiyeli Kara Mustafâ Hulûsî Efendi, şerhinde öncelikle şerhi yapılacak beytin kaynak metnini kaydedip sonrasında “el-lugat” başlığıyla beyitte geçen kelimelerin manasını vermiştir. Bazı beyitlerin şerh edilirken doğrudan “el-irâb” başlığıyla beyitte geçen kelimeler nahiv kuralları göz önünde bulundurulularak incelenmiştir. Kelimelerin anlamları ve gramer yapılarının açıklanmasının akabinde “el-ma'nâ” yahut “ma'nâ-yı lugavîsi” ifadelerine bağlı olarak beytin anlamına değinilmiş, “ma'nâ-yı işâreti”yle de söz konusu beytin tasavvufi yorumu yapılmıştır. Bazı beyitlerin şerhinde buradaki başlık hiç açılmamıştır. Yine kimi beyitlerin şerhinde de “lem'a” başlığıyla herhangi bir kelime ya da ibareyi tasavvufi anlamda nasıl değerlendirmenin icap ettiğine yer verilmiştir.(Akdağ, 2017: 473)

1.9. Mehmed Nâzım Paşa (ö. 1345/1926), *İbnü Fâriz Tercümesi*

Mehmed Nâzım Paşa; İbnü'l-Fâriz'ın *Yâiyye, Mîmiyye ve Râiyye* kasîdelerini *İbnü'l-Fâriz Tercümesi* adı altında 1328/ 1910 yılında telif ettiği eserinde tercüme ve şerh etmiştir. Burada üç kasîdenin şerhinde de uyguladığı şerh metodu aynı olmakla birlikte aralarında birtakım farklılıklar da bulunmaktadır. Şârih bu makalenin konusunu teşkil eden *Hamriyye*'yi şerh ederken önce “Mahsûl-i Beyt” başlığı altında beytin nesre çevrilmiş tercümesini kaydetmiş, sonrasında kelimelerin manalarına da “Müfredât” başlığı altında vermiştir. Bununla birlikte şârih, *Hamriyye* şerhinde irab konularına da değinmiştir (İnce, 2018: 106-107).

Kasîde-i Hamriyye'ye Mehmed Nâzım tarafından yazılan şerhte 23 ila 30'uncu beyitler arasındaki kısım da yer almaktadır. Dolayısıyla bu eser *Hamriyye*'nin tamamının şerhini ihtiva etmektedir (Akdağ, 2017: 473).

1.10. Ahmed Sâfi Bey Tatlıdizâde (ö. 1344/1926), *İbnü'l-Fâriz'ın Kasîde-i Hamriyye Tercümesi*

Ahmed Sâfi'nin, İbnü'l-Fâriz'ın *Kasîde-i Hamriyye* tercümesi; müellifin on sekiz ciltten oluşan *Sefînetü's-Sâfi* adlı eserinin on sekizinci cildinde yer almaktadır. Şârih, eserin girişinde *Hamriyye* üzerine yazılan şerhlerle ilgili birtakım bilgilere yer vermiştir. Kendisi de eserini; “*Önceki şerhlerin bir kısmının Arapça ya da Farsça yazıldığını, okuyup incelediği Türkçe şerhlerin ise hem eksik hem de kapalı ve anlaşılmasız olduğunu görünce kasîdenin tamamını o günün diline uygun anlaşılır bir Türkçeye tercüme etme*” niyetiyle yazdığını ifade etmektedir (İnce 2018: 109) Eser, mukaddimesinde yer alan tarihe göre 1922 yılında telif edilmiştir (Ak, 2016: 138).

Eserde, öncelikle beyitlerin Arapça aslı paylaşılmış sonrasında “meâli” denilerek beytte geçen kelimelerin lügattaki anlamlarına bağlı olarak beytin tercümesi verilmiştir. Fakat bazı kelimeler için müellifin tasarruflarıyla Türkçeye aktarıldığı ifade edilmektedir. Eser, *Kasîde-i Hamriyye*'nin tamamına yapılmış bir tercümedir (Ak, 2016: 138).

1.11. Alî Salâhaddîn Yigitoğlu (ö. 1939), *el-Menhelü'l-Fâ'iz fi-Tercemeti Dîvâni İbni'l-Fâriz*⁷

el-Menhelü'l-Fâ'iz fi-Tercemeti Dîvâni İbni'l-Fâriz adını taşıyan eser, İbnü'l-Fâriz *Dîvân*'ının tamamına yazılmış şerhler olan; Bedreddîn-i Bûrîni'nin *Bahrü'l-Fâ'iz fi Şerhi Dîvâni İbni'l-Fâriz* adlı eseriyle Abdülganî-i Nâblusî'nin, *Keşfü's-Sirri'l-*

⁷ Söz konusu eser hakkında verilen bilgiler, eser üzerine çalışma yapan Muhammet İnce'nin güncel yayımından özetlenmiştir. Bkz. İnce, 2021a.

Gamiz fî Şerhi Divani İbni'l-Fariz adlı iki eser üzerine Rüşeyd Gâlip tarafından *Şerhu Divani İbni'l-Fârız* adıyla yapılan Arapça yayın çalışmasının Salâhaddîn Yiğitoğlu tarafından Türkçeye yapılan tercümesidir. Rüşeyd Gâlip *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fârız* adlı çalışmasını; Bûrînî'nin şerhinin tamamına, Nâblusî şerhinin de tasavvufî yorumların ön planda olduğu kısımlarına yer vermek suretiyle oluşturmuştur.

Salâhaddîn Yiğitoğlu'nun *el-Menhelü'l-Fâ'iz fi-Tercemeti Dîvâni İbni'l-Fârız* adlı bu çalışması iki defterden oluşmaktadır. Müellif birinci defteri 1936'da, ikinci defteriyse 1937'de tamamlamıştır. Eser üzerine yapılan inceleme çalışmasında eserin, Bûrînî ve Nâblusî şerhlerinin muhtasar tercümesi olduğu bilgisine yer verilirken müellifin tasarruflarını da barındırması, eserdeki özellikle şerhlerin Arapçasına bağlı kalınmaksızın yapılan tercümelemler sebebiyle telif özelliği taşıdığı da ifade edilmiştir.

1.12. Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951), *Levâmi Tercümesi*

Bu eser, Mollâ Câmî'nin *Kasîde-i Hamriyye* üzerine yazdığı Farsça şerh olan *Levâmi*'nin, Türkçeye ilk defa Tâhir Olgun tarafından yapılan tercümesidir (Karabulut, 2014: 1-2). Tercümenin bilinen tek nüshası müellif hattı olup Marmara Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 12899/Y021.02 numarada kayıtlıdır. 289 yapraktan oluşan ve sadece sol sayfaları yazılı, çizgili bir defterden ibaret olan bu nüsha Tâhirü'l-Mevlevî'nin tercümelerinden oluşmaktadır. Mezkûr tercüme nüshanın 64^a-205^a varakları arasında yer almaktadır. Eserin sonunda yer alan kayda göre; eserin yazımı 1345/1926'da tamamlanmıştır (Karabulut, 2014: 19-20).

Levâmi Tercümesi'nin başında bir mukaddime kaleme alan Tâhirü'l-Mevlevî, tercümeyle bu kısımdan sonra yer vermiştir. Müellif, mensur kısımların tercümesini ana metinle koordineli bir şekilde yapmış, fakat metindeki rubaileri tercüme ederken önce Farsça aslına yer verip sonrasında “meâli” başlığıyla tercümesini kaydetmiştir (İnce, 2021b: 45-46).

2. Vehbî-i Yemânî (ö. 1065/ 1654-1655'ten sonra) ve *Şerh-i Hamriyye-i Fârızıyye*'si

2.1. Vehbî-i Yemânî (Hayatı ve Eserleri)⁸

Kaynaklarda hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Vehbî-i Yemânî'nin, eserlerinde yer alan ifadelerinden ve eserlerinin telif tarihinden hareketle 17. yüzyıl Sultan IV. Murad (1623-1640) zamanı müelliflerinden olduğu anlaşılmaktadır. Müelliften bahseden iki kaynaktan *Osmanlı Müellifleri*'nde adı Kadrî Mehmed Efendi (Bursalı, 2016: 421); *Hediyyetü'l-ârifin*'deyse Abdülkâdir b. Osmân (Bağdatlı, 1951: 601) olarak geçmektedir. Aslen Bigalı olan Vehbî-i Yemânî,

⁸ Müellifin hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özçakmak, 2022.

memleketinde ilmî tahsilini tamamladıktan sonra Mısır'a ve Yemen'e gitmiş; uzun zaman Yemen'de kaldıktan sonra dönüp memleketi Biga'da bulunup daha sonraları İstanbul'a gelerek tedaris ve telif işleriyle meşgul olmuştur. Yemen'deki durumundan ötürü de Vehbî-i Yemânî mahlasını kullanmıştır (Bursalı, 2016: 421).

Müellifin şu ana kadar tespit edebildiğimiz; *Genc-i Nihânî ve Kenz-i Meânî*, *Şerh-i Hamriyye-i Fârîziyye*, *Risâle-i Gülzâr-ı Hakâyık ve Esrâr-ı Dekâyık*, *Risâle-i Beşâret ve Makâle-i İşâret*, *Risâletü'l-Meşâyih ve Makâletü's-Şemârih*, *Risâletü't-Tevbe ve'l-Mücâhede ve Makâletü'l-Havbe ve'l-Mukâbede*, *Risâle-i Sükût ve Makâle-i Uzlet ve Sumût*, *Risâle-i Yunûs ve Makâle-i Mûnis*⁹, *Risâle-i Ezkâr ve Makâle-i Esrâr*¹⁰, *Kitâb-ı Rûhânî fi Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî*¹¹, *Tefsîrü'l-Kur'ân ve Tenvîrü'l-İrfân*, *Terceme-i Câmiü's-Sağîr*, *Şerh-i Kasîde-i İbn Düreyd* adlı eserleri¹² bulunmaktadır.

2.2. Şerh-i Hamriyye-i Fârîziyye

2.2.1. Nüsha Tavsifi

Vehbî-i Yemânî'nin *Şerh-i Hamriyye-i Fârîziyye* adlı eseri İbnü'l-Fârîz'ın aslı Arapça olan, *Kasîde-i Hamriyye*'sine 17. yüzyılda yazılmış Türkçe bir şerhtir. Söz konusu eserin şu ana kadar tespit edebildiğimiz tek nüshası bulunmaktadır. Müellif nüshası olan bu nüsha, Berlin Devlet Kütüphanesi Hs.or. 5088'de kayıtlıdır. *Şerh-i Hamriyye-i Fârîziyye*'nin de içinde bulunduğu yazma nüsha aynı zamanda Vehbî-i Yemânî'ye ait beş risaleyi de ihtiva etmektedir. Bu haliyle, Vehbî-i Yemânî'nin altı müstakil eserini barındıran yazma nüsha 106 varaktan oluşmaktadır. *Hamriyye* şerhi, 106 varaktan oluşan bu nüshanın 1^b-52^b varakları arasında yer almaktadır. Söz konusu şerh; nüshanın 52^b varağında yer alan “kâd ferâğtü men te 'lîfe fî hams şehri Şaferü'l-muzaffer sene sitte ve şelâşin ba' de'l-elf” şeklindeki ferağ kaydına göre; 5 Safer 1036'da (26 Ekim 1626) telif edilmiştir. Eser, müellifin talik-divânî kırması yazısıyla yazılmakla birlikte şerhte Arapça ifadeler için harekeli nesih, Farsça ifade ve iktibaslar için ise talik yazı çeşidi kullanılmıştır. Satır sayısı değışkendir. Yazma nüshanın 1^a yüzünde eserin adı “Kitâb-ı Şerh-i Hamriyye-i Fârîziyye, Li-Vehbî-i Yemânî” şeklinde geçmektedir. Burada müellif “Bu mücellid-i pür-nevâle huzûr-ı erbâb-ı kemâle bir kitâb ile beş risâledür. Nâzır-ı cemâl-i visâl olan ehl-i hâle mutâla'asında ihmâl ü imhâle ruhsat gayr-ı cayızdür.” şeklindeki ifadesiyle yazmada bir kitap ile beş risalenin varlığından haberdar

⁹ Bu eserin bilgisi *Risâle-i Beşâret ve Makâle-i İşâret* adlı eserde (vr. 66^b) geçmektedir.

¹⁰ Bu eserin bilgisi *Risâle-i Beşâret ve Makâle-i İşâret* adlı eserde (vr. 66^b) geçmektedir.

¹¹ Bu eser tarafımızdan doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

¹² Bağdatlı İsmail Paşa, müellifin *Gülistânü'l-Uşşâk ve Bustânü'l-Müşâtâk* adında bir eserinden daha bahsetmektedir (Bkz. Bağdatlı 1951: 601). Fakat bu eser şu an için tespit edilememiştir.

etmektedir. Yine bu varakta, şerhten bağımsız olarak Vehbî-i Yemânî'ye ait çeşitli manzumeler yer almaktadır.

2.2.2. Eserin Özellikleri ve Eserde Uygulanan Şerh Yöntemi

Şerh 1^b'de besmeleyle başlamaktadır. Sonrasında “Hamd-i firāvān ve şenā-yı bī-pāyān şol sultān-ı Sübhān ve feyyāz-ı Müste‘ān’a ki ḥabāb u şarāb-ı ergüvāndan مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ بَخْرُجٌ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ¹³ evşāf-ı şāfiyyesin beyān buyurup devr-i kü’ūs ādāb u erkānundan zevk-i ‘irfān ḥulvü’l-mezāka ṭarab-ı cān u cenān virmişdür. Ve kevākib-i ḥabāb-ı semā’-i sāğarından nūr-ı ta‘ayyünāt-ı külliyyāt-ı ḥakāyık ve fūrūğ-ı mişbāḥ-ı şabāḥ-ı daḳāyıkı maşrıḳ-ı inşā’-i intişā’dan ve dīvān-ı taşvīr ü taşīr-i eşyādan mānend-i şümūs-ı şems-i taḥḳīḳ-ı leṭāyif-i celīle ve taşdīḳ-ı ma‘ārif-i esrār-ı esmā’-i cemīle āsumān-ı lisān-ı insāndan ṭālī’ ü tābān ve lāmī’-i dıraḥşān itmişdür... (1^b)” şeklinde Rahman suresinin 19, 20 ve 22. ayetlerinin de iktibas edildiği hamd ü sena ve şarab etrafında kurulan mecazi anlatım ve benzetme dünyasıyla devam etmektedir. Akabinde asıl mevzuya ortam hazırlayıcı olarak iktibas edilen çeşitli manzumeler ve bunlara bağlı yardımcı şerhlerle “duhter-i rez, sahba-yı safiyye vs.” kavramları etrafında şarabın tasavvufi manalarına yer veren müellif duhter-i rezi; “Pes imdi ol duhter-i rez didükleri maḥdūme-i cihān ve maḥbūbe-i rindān-ı ‘ārifān kılāde-i gerden-i cān olan vāfir-i ferḥat u ‘işmet ve kāmīl-i ‘iffet ü zāfetdür (2^a).” şeklinde tanımlamış ve bu konudaki açıklamalarını sürdürmüştür.

Eserin 2^b varagında “Pes imdi mesmū’-ı ihvān-ı nihān ve ma‘lūm-ı ḥullān-ı cihāndır ki ḥamr-ı tecellā-yı rübūbiyyetden mest ü sekrān ve esrar-ı ‘izzet-i ulūhiyyetden vālih u ḥayrān olan merdān-ı cenāb-ı Yezdān’uñ birisi dahı ḥālā şaded-i şerḥ-i *Ḳasīde-i Ḥamriyye*’sinde olduğumuz ḳutb-ı āsumān-ı velāyet-i istiḥḳāḳ ḥurşid-i sipihr-i iştīyāḳ ve eşfāk-ı āyīne-i tecelliyāt-ı cemāl-i Ḥallāk memdūh-ı elsīne-i āfāk sultānū’l-‘uşşāk **İbn-i Fārız** ḥazretleridür ki ḳasāyid-i ḡarrā ve ferāyid-i zehrā ve mazmūn-ı makāl-i ra‘nālarına esrār-ı ḡarāyib-i ḡayb mütezemmin ü ḥāvī olduğundan ebkār-ı efkār-ı ‘işmet nişānı bī-şekk ü gümān لَمْ يَطْمِئُنُّوْا اِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ¹⁴ dur. Her beyt-i dil-keş ü dil-güşāsı evşāf-ı şāf-ı rāh-ı muḥabbet ve elṭāf-ı müdām-ı cām-ı meveddeti mültebis ü muḥtevidür.” ifadeleriyle müellif, *Kasīde-i Hamriyye* müellifi İbnü’l-Fārız’dan ve “gayb sırlarını barındıran, gönül açan, muhabbet şarabının saf vasıflarını, lütuflarını içeren” kasīdesinden söz

¹³ “O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi. (Ama) aralarında bir engel vardır; birbirlerine karışmazlar. Onlardan inci ve mercan çıkar.”, Rahman: 55/19-20,22.

¹⁴ “Oralarda eşinden başkasına bakmayan kadınlar vardır ki onlardan önce **kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur.**”, Rahman: 55/56.

etmektedir. Vehbî-i Yemânî, kendisinin neden bu kasîdeyi şerh edip söz konusu eserini telif ettiğini ise yine 2^b'de İbnü'l-Fârız için kelâmı sürdürdüğü esnada; “Bilcümle ser-defter-i büleğâ-yı kelâm ve delîl-i rehrevân-ı Ka‘be-i merâm ve zemzem ü maķâmıdır. Ber muķtezâ-yı feĥvâ-yı ¹⁵ وللأرض من كأس الكرام نصيب himmet-i ihvân-ı edîb ü erîb ve Őevĥ-i leb-i mey-gün-ı ĥabîb ile meyden maķşud olan lezzât-ı tecelliyât-ı cemal-i zatdan ber-muķtezâ-yı ¹⁶ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ mürid-i Őadık ve tâlib-i ‘âŐıķa birkaç ĥadîŐ-i ma‘ârif ve maķâl-i ĥalîl-i laţîf söyleyem ve muvafaķat-ı tevfiĥ ile âŐâr-ı esrâr-ı ĥaĥâyıĥ-ı taĥĥîĥden, ki ni‘met-i ‘uzmâdur, câyi‘ân-ı cemâl-i ma‘ânileri toylayam ve inŐirâĥ-ı Őadr ile fermân olınan emrden keŐf -i estâr-ı esrâr eyleyem.” cümleleriyle ifade etmiştir. Öyle ki müellifin niyeti; mey ile kastedilen yüce Allah’ın cemalinin tecellisinin lezzeti hakkında mürid-i sâdık ve talib-i âşık olanlara birkaç latif söz söyleyip Allah’ı âlemde müşahede etmenin hakikat sırlarının alametlerinden ki bunlar yüce nimetlerdir, manaların güzelliğine aç olanlara ziyafet vermek ve gönül rahatlığıyla, buyurulan emirden sır perdelerini kaldırmaktır.

Müellif yine bir başka yerde: “Pes perde-i ‘izz ü Celâl’e ittîlâ‘ ve sürâdîķât-ı cemâl-i Őuret-i ĥaĥîķati irtifâ‘ eŐnâf-ı kuŐur-ı bâ‘ ile Őürü‘-ı mesâlik-i ibdâ‘ ü ihtirâ‘ da imtinâ‘-i tıbâ‘dan olmağıla ĥavf-ı mezâlik-i aĥdâmdan sebîl-i erbâb-ı baŐiret ü ma‘rifete ittibâ‘ olunmuşdur. Zîrâ ‘Arabân-ı feŐâĥat-Ői‘ârdan ĥaţ‘-ı nażar Ervâm u A‘câm’dan ĥâyet-i Őu‘ûbet-i kelâm-ı merâmdan Őerĥ-i ĥaŐide-i Ĥamriyye-i Fârîziyye’ye dest-res bulmamışlar. Ve Őuret-i mâ‘mül ü mes’ûli mir’ât-i ĥuŐulde görmemişler. Ola kim bu raĥmet-i Ĥaĥĥ’a muĥtâc faĥîr ü ĥaĥîr Vehbî-i Yemânî ‘inâyet-i bî-ĥâyet-i Sübhânî ile nazm-ı ferâyid-i mes’ûli silk-i ĥabûl ü icâbet-i mes’ulde muntazam ĥılıp ĥiŐâvet-i ĥulûb-ı mekrûbı nûr-ı liķâ-yı maĥbûb ile münevver ü mergûb eyleye ve ufĥ-ı feyz-i fu’âd ve bedr-i semâ-yı irŐâddan tevfiĥ-i sa‘âdet-i cem‘ ile söz söyleye ve ĥalîlân-ı bâdiye-i ‘aŐĥ-ı Ĥüdâ’ya ĥamr-ı bezm-i ezelden sâķîlik eyleye (2^b).” ifadeleriyle *Kasîde-i Hamriyye*’yi şerh etme sebep ve niyetinden bahsetmektedir. Buna göre; müellif, Arap sahası haricinde, ne Rum’da ne de Acem’de İbnü'l-Fârız’ın *Kasîde-i Hamriyye*’sini şerh eden kimse bulunmadığını, kendisinin Allah’ın inayetiyle buna vakıf olmak niyetinde olduğunu dile getirmektedir. Vehbî-i Yemânî’nin bu ifadesiyle, Őârihin kendinden önce yazılmış Türkçe Őerhler olan Abdüsselâm b. Nu’mân b. Halîl’in *Őerhu’l-Kasîdeti’l-Hamriyye*’si ile İsmâîl Rusûhî Ankaravî’nin *Őerh-i Kasîde-i Hamriyye*’sini görmediği anlaşılmaktadır. Bu durum da, muhtemeldir ki müellifin Mısır’daki ikametiyile bağlantılıdır. Nitekim Őârih, eserin bir başka yerinde “ Ve tÿayife-i ‘Arab’dan ba‘z-ı ehl-i belâĥat ü bedâ‘at ki fârisân-ı meydân-ı ferâset ü feŐâĥatdür

¹⁵ “Toprağın, cömert kâseden nasibi vardır.”

¹⁶ “Rabbinin lutuflarını Őükranla an.”, Duha: 93/11.

işitdük şerh-i Hamriyye'ye şürû' itmişler ammâ A'câm u Ervâm bu cilvegâh-ı merâmda izhâr-ı kelâm için tabî'atlarına ibrâm itmemişler Allahu a'lem (32^a).” ifadeleriyle kasîdenin Arap taifesi tarafından şerhini işittiğini dile getirmektedir. Nitekim Vehbî, şerhte Dâvûd-ı Kayserî'nin İbnü'l-Fârız *Dîvân*'ı özelinde yazdığı şerh-i muhtasarlarını gördüğünden ve bazen onun yolundan gidip ona müracaat ettiğinden fakat bu muhtasarı yazarken Allah'ın onu o derece muhtaç etmediğinden; “Lâkin ziyâde muhtaşar u müfîd iki cüz miqdârı tarz-ı cedîd itmişler ve şûret-i ihtîşârın mir'ât-i cemâl-i kemâl-i ma'ârif kılmışlar. Ba'zı maħalde kendülere mütâba'at u mürâca'at itmişüz. Lâkin vâhib-i bî-minnet (...) bu muhtaşar-ı pür-menfa'atün şerhinde bu haķîr-i bizâ'ati anlara çendân muhtaç itmemişdür (32^a).” şeklindeki ifadeleriyle bahsetmektedir.

Mezkur kasîde şerhi, *Kasîde-i Hamriyye*'nin;

شَرِّبْنَا عَلَى ذَكْرِ الْحَبِيبِ مُدَامَةً

سَكَّرْنَا بِهَا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُخْلَقَ الْكَرْمُ¹⁷

şeklindeki ilk beytine yer verilmesiyle 3^a vараğında başlamaktadır. Müellif, beyti kaydettikten sonra “Eyle olsa ol hürşîd-i felek-i 'irfân ve Cemşîd-i câm-ı cihân-ı cân ve eķâlîm ü memâlik-i 'uşşâķa sultân olan **Ömer bin Fârîz** hâzretleri buyururlar ve zamîr-i cemâ'at-i 'işret-i bizâ'atden haber virürler ki; biz şarâb-ı aşķ u muħabbet ve mey-i sâķar-ı vahdeti ħumħâne-i ezel-i lemyezelde 'irfân-ı vefâ ile şoħbet-i şafâda zîkr-i habîb-i lebîb üzre içmişüz...(3^a)” şeklinde beytin tercümesini vermiş ve sonrasında beytin şerhini yapmıştır.

Vehbî-i Yemânî, *Şerh-i Hamriyye-i Fârîziyye* adlı eserinde *Kasîde-i Hamriyye*'den otuz yedi beyt şerh etmiştir. Şârihin, eserinde genel olarak takip ettiği usûle bakıldığında onun klasik şerh metodunun izinden gittiği görülmektedir. Şârih, öncelikle kasîde beyitlerinin Arapça asıllarını vermiş, sonrasında tercüme ve şerh faaliyetine başlamıştır. Şerhte kelimelerin lûgat anlamlarından ziyade metin içi bağlamda kazandıkları anlamları üzerinde durulmuştur. Gramer açıklamalarına da nadiren yer verilmiştir. Vehbî, Arapça kasîde beytini kaydettikten sonra beytin tercümesini vermiş sonrasında beyti tasavvufî arka planını göz önünde bulundurarak şerh etmiştir. Şerhte ayet ve hadislerle birlikte birçok kaynaktan faydalanılmıştır. Şârih, İbnül Fârîz'ın *Hamriyye*'sini şerh ederken şâirin bilinen bir

¹⁷ “Sevgiliyi anarak şarap içtik. Ve onunla daha üzüm yaratılmadan sarhoş olmuştuk.”, Baytar, 2020: 231.

diğer tasavvufî kasîdesi olan *Tâiyye*'sinden de alıntı yaparak şerhini desteklemiştir. Bununla birlikte şerh Arap, Fars ve Türk edebiyatı şâir ve sufilerinden yapılan iktibaslarla zenginleştirilmiştir. Şerhte manzumelerinden alıntılanmalar yapılan kişiler arasında Şeyh Takıyyüddîn b. Hicce (ö. 837/1434), Ebû Nüvâs (ö. 198/813 [?]), Mütenebbî (ö. 354/965), Safiyüddîn Hillî (ö. 749/1348), Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1165-66), Mollâ Câmî, Mevlânâ (ö. 672/1273), Sa'dî (ö. 691/1292), Hâfız (ö. 792/1390 [?]) ve Bâkî (ö. 1008/1600) vd. yer almaktadır. Bunlardan Türk edebiyatından Baki'nin “olmaz” redifli iki gazelinden yaptığı alıntılardan biri aşağıda yer almaktadır:

“Derd ü gam bezmine kaddüm gibi bir çeng olmaz

Nâylar nâlelerüm sâzına âheng olmaz”

matlalı beş beytlik gazelin, alıntılanan iki beyti şöyledir:

“Olamaz meşreb-i rindâna muvâfık şol kim

Câmveş bâde-i gül-gûn ile hem-reng olmaz

İçeyin ‘ âleme rüsvây olayın n’ olsa gerek

‘Âşıkam ‘âşık-ı bed-nâma gam-ı neng olmaz (Küçük, 2011: 166) ”

Eserin sonunda Vehbî-i Yemânî, “*Hâtîmetü'l-Kitâb*” başlığıyla muhtevada yer edinen “sahv u sekr” kavramlarını etraflıca anlatmış; bunlar hakkında ihvan için çıkarımlarda bulunmuş; bununla birlikte ilme'l-yakin, ayne'l-yakin ve hakke'l-yakin kavramlarından da söz etmiştir. Müellifin ifadelerine göre; “Şahv u sekr dedikleri ‘a' lâ-yı maķâmât-ı ‘arîfîn ü kümmelindür. Ğayb u zuhûr ve müşahede-i nûr-ı zâhir ü zuhûr nev' indendür. Şahv dedükleri ğaybetden şoñra cânib-i ihsâsa rücû' dur. Ve sekr didükleri vârid-i kavî ile havâsdan ğaybet itmekdür. Ber-vechle ziyâdedür, dimişler. (51^b).”

2.2.3. Eserde İktibas Yapılan ve Şerhi Destekleyen Edebî Metinler

Şerhte şiirlerine yer verilen şâirlerden, söz konusu iktibaslardan ve müellif Vehbî-i Yemânî'nin şerhi desteklemek için “*Li-Münşî'ihî*” başlığıyla kaleme aldığı manzumelerinden bazılarına aşağıda yer verilmiştir:

Olamaz meşreb-i rindâna muvâfık şol kim

Câmveş bâde-i gül-gûn ile hem-reng olmaz

İçeyin ‘âleme rüsvây olayın n’ olsa gerek

‘Âşıkam ‘âşık-ı bed-nâma gam-ı neng olmaz (Bâkî, 21^a)

ألا يا أيها الساقى أدر كاساً وناولها

(Hâfız, 3^a) كه عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

نخفتهام ز خیالی که می‌پزد دل من

(Hâfız, 3^b) خمار صدشبه دارم شرابخانه کجاست

جامی صریر خامه ات «انی انا الله» است

(Mollâ Câmî, 22^a) گویا که تو کلیم شدی خامه ات شجر

وَمَا تَرَكَوكَ مَعْصِيَةً وَلَكِنْ

(Mütenebbî, 4^b) يُعَافُ الْوَرْدُ وَالْمَوْتُ الشَّرَابُ

نَحْنُ الَّذِينَ أَتَى الْكِتَابُ مُخْبِرًا

(Safiyüddîn el-Hillî, 7^a) بِعَفَافِ أَنْفُسِنَا وَفَسَقِ الْأَلْسُنِ

فَكُلَّ مَلِيحٍ حُسْنُهُ مِنْ جَمَالِهَا

(İbnü'l-Fârız, 7^b) مُعَارٌ لَهُ بَلْ حُسْنُ كُلِّ مَلِيحَةٍ

خود قوی‌تر می‌شود خمر کهن

(Mevlânâ, 14^a) خاصة آن خمری که باشد من لدن

Müellif, daha önce de ifade ettiğimiz gibi “*Li-Münşî’ihi*” başlığıyla kendi manzumelerini de şerhinde anlatımını destekleyici olarak paylaşmıştır. Muhtevayı, müellifin diliyle edebî bir şekilde ifade etmesi dolayısıyla aşağıda bu manzumelerden birkaçına örnek verilmiştir:

Li-Münşî’ihi

Dil-i nâlânile bezm-i gama mutrıb rübâbuz biz

Leb-i meygûn-ı sâkîden müdâm mest-i şarâbuz biz

Sutûr-ı sâfilâta nâzil olmuş nâme-i ‘aşkuz

Hurûf-ı âliyyât u nüsha-i ümmü’l-kitâbuz biz

Demâdem eşk-i pür-hûn u dil-i pür-sûzumuz birle

Muhabbet bezmine sâkî şarâbuz biz kebâbuz biz

Yedi deryâ bizüm bir katremüzdür kulzüm-i ‘aşkda

Muhît-i bahr-i vahdetden ser-âverde habâbuz biz

Bize reşk eylese Vehbî n’ola ma‘ mûre-i ‘âlem

Harâbât-ı cihân içre harâb-ender-harâbuz biz (6^b)

Li-Münşî’ihi

Sâkiyâ irgürdüm el câm-ı leb-i cânâna ben

N’ola şunsam rind-i ‘âlî-meşrebe peymâne ben

Virmezem Cem câmına cânâ sıfâl-i kûyuñı

Ĥâkipayüñ çalmazam tâc-ı ser-i ĥâkâna ben

Bülbül-i gülşen-serây-ı kıdsi sermest eyledüm

Cür‘ a-i câmum ki dökdüm lâle-i Nu‘ mân’a ben

Bir sifâl-i köhne yegdür baña mânend-i habâb

Sâkiyâ degmem gözüm câm-ı rez-i şâhâna ben

Tâb virdüm Vehbiyâ şevk-i ruḥ-ı cânâneden

Âfitâb-ı nûr-ı bâdemle meh-i tâbâna ben (16^b-17^a)

Li-Münşî'îhi

Oldı mestâne gözümden benüm ol gözleri mest

Şöyle mest itdi beni bâde-i mestân-ı elest (15^a)

SONUÇ

Türk edebiyatı coğrafi, siyasi ve sosyal vesilelerle kurulan bağlantıların bir sonucu olarak Arap ve Fars edebiyatlarıyla yakından ilişkilidir. Çoğu değerlendirmeye göre bu ilişkide Arap edebiyatının dolaylı etkileşim alanına girip Fars edebiyatının gölgesinde kaldığı düşünülse de Arap edebiyatının ve edebi ürünlerinin Türk edebiyatındaki yansıma ve etkileri oldukça fazladır. Bu duruma nazım şekilleri özelinde bakıldığında Ka'b b. Zühayr ve İmâm Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'leri, İbnü'n-Nahvî'nin *Kasîde-i Münferice*'si, Ebû Nasr Muiniddin Ahmed b. Abdürrezzâk et-Tantarânî'nin *el-Kasîdetü'l-Tantarâniyye*'si, Alî b. Osmân el-Ûşî'nin *el-Emâlî*'si, İbnü'l-Fârız'ın *Kasîde-i Tâiyye* ve *Kasîde-i Hamriyye*'si Türk edebiyatında da geniş yankı bulmuş ve söz konusu kasîdeler Türk diliyle birçok kez şerh ve tercüme edilmişlerdir. Bu eserlerden, çalışmanın konusu da olan İbnü'l-Fârız'ın *Kasîde-i Hamriyye*'si üzerine, edebiyatımızda birden fazla şerh ve tercüme kaleme alınmıştır. Şu ana kadar Hamriyye'ye yazılan Türkçe şerh ve tercümelerin müelliflerini şu şekilde ifade etmek mümkündür:

- Abdüsselâm b. Nu'mân b. Halîl (ö.1000/ 1591-1592 ?), *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hamriyye*
- İsmâil Ankaravî (ö. 1041/1631), *Şerh-i Kasîde-i Hamriyye*
- Abdülmecîd-i Sivâsî (ö. 1049/1639), *Kasîde-i Hamriyye Tercümesi*
- Vehbî-i Yemânî (ö. 1065/ 1654-1655'ten sonra), *Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye*
- Şifâî Mehmed Dede (ö. 1082/1671-72), *Hediyetu'r-rahme*

- Salâhî Abdullâh Efendi (ö. 1197/1782), *Tercümetü'l-Aşk*
- Mehmed Saîd (ö.1871?), *Tarab-engîz*
- Kara Mustafâ Hulusî Alâiyevî (ö.1304/1886), *Leme'âtu'l-Berkiyye fî-Şerhi Kasîdeti'l-Mîmiyye*
- Mehmed Nâzım Paşa (ö. 1345/1926), *İbnü Fâriz Tercümesi*
- Ahmed Sâfi Bey Tatlıdîlzâde (ö. 1344/1926), *İbnü'l-Fâriz'ın Kasîde-i Hamriyye Tercümesi*
- Alî Salâhaddin Yigitoğlu (ö. 1939), *el-Menhelü'l-Fa'iz fî-Tercemeti Divani İbni'l-Fâriz*
- Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951), *Levâmi Tercümesi*

Vehbî-i Yemânî'nin *Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye* adlı eseri İbnü'l-Fâriz'ın *Kasîde-i Hamriyye*'sine, 17. yüzyılda yazılmış Türkçe bir şerhtir. Vehbî-i Yemânî *Kasîde-i Hamriyye*'ye yazdığı bu şerhini 5 Safer 1036'da (26 Ekim 1626) telif etmiştir. Aynı zamanda bir *Mesnevî* şârihi de olan müellifin bu eserin müellif hattı, Berlin Devlet Kütüphanesi Hs.or. 5088'de kayıtlı yazma eserin 1^b-52^b varakları arasındadır. Eserin, müellif hattı olan bu nüshası dışında herhangi bir nüshası şu an için mevcut değildir. Eser, müellifin talik-divanı kırması yazısıyla yazılmakla birlikte şerhte Arapça ifadeler için harekeli nesih, Farsça ifade ve iktibaslar için ise talik yazı çeşidi kullanılmıştır.

Vehbî-i Yemânî bu eserini; İbnü'l Fâriz'ın şarap/mey metaforu üzerinden anlattığı Allah'ın tecellileri, Allah'ı âlemde müşahade etmenin sırları hakkında müridleri, Allah aşkına talip olanları bilgilendirme niyetiyle yazmıştır. Şerh Arap, Fars ve Türk edebiyatı şâir ve sufilerinden yapılan iktibaslarla zenginleştirilmiştir. Şerhte anlatımı desteklemek için şiiirlerinden alıntı yapılan kişiler arasında Şeyh Takıyyüddin b. Hicce (İbn Hicce), Ebû Nüvâs, Mütenebbî, Safiyüddîn Hillî, Mollâ Câmî, Mevlânâ, Sa'dî, Hâfiz ve Bâkî vd. yer almaktadır. Ayrıca müellif şerhinde "Li-Münşî'ihî" başlığıyla kendi manzumelerine de anlatımını destekleyici olarak yer vermiştir.

Kaynakça

- ABDELMAKSOUND, B. (2000). *İbnü'l-Fâriz ve İsmail Ankaravi'nin Kasîde-i Hamriyye Şerhi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- AK, M. (2016). Ahmed Sâfi Bey'in Kasîde-i Hamriyye Tercümesi, *Turkish Studies*, 11/14-7, 131-150
- AKDAĞ, A. (2017). Abdüsselâm b. Nu'mân b. Halîl'in Kasîde-i Hamriyye Şerhi, *Sobider*, 4/15, 465-500

- Bağdatlı İsmail Paşa. (1951). *Hadiyyât Al-'Ârifîn Asmâ' Al-Mu'allifîn ve Âsâr Al-Musannifîn*. MEB Yayınları.
- BAYTAR, Y.S. (2020). *Sûfî Şâir İbnü'l-Fârid, Hayatı ve Divânı (Şiirlerindeki Tasavvufî Temâlar ve Edebî Sanatlar)*. Ankara: İksad Yayınları
- Bursalı Mehmed Tahir (2016). *Osmanlı Müellifleri*, Haz. M. A. Y. Saraç, TÜBA Yay.
- İNCE, M. (2018). *İbnü'l-Fâriz'in Hamriyye Kasîdesi'nin Arapça, Farsça ve Türkçe Şerhleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- İNCE, M. (2021a). *Ali Salahaddin Yiğitoğlu, EL-Menhelü'l-Fâiz-İbnü'l-Fâriz Dîvânı Şerhi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- İNCE, M. (2021b). *Üzüm Çubuğu Yaratılmadan Evvel-Levâmi-i Şerh-i Kasîde-i Hamriyye, Levâmî Tercümesi*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- KARABULUT, H. (2014), *Tahir Olgun'un Levâmî Tercümesi (İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- KONUR, H. (1992). *Kemal Paşa-Zade'nin Kasîde-i Hamriyye Şerhi (Edisyon Kritik Ve Tahlil)*(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- KÜÇÜK, S. (2011). *Baki Divanı*. TDK Yayınları.
- ÖZÇAKMAK, Fatma (2022). İbn Düreyd'in el-Maksure'sine 17. yüzyılda Yazılan Türkçe Bir Şerh; Vehbî-i Yemânî'nin Şerh-i Kasîde-i İbn Düreyd Adlı Eseri. *Asos Journal* 10 (125): 175-190.
- SARAÇ, M. A. Y (2003), Tasavvuf Edebiyatına Ait Temel Bir Metin Ve Türk Edebiyatına Yansımaları, *İÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi 2001-2003*, 445-468.
- SCHİMMELE, A. (2018). *İslamın Mistik Boyutları*, İstanbul: Alfa Yay.
- ULUDAĞ, S. (2000). "İbnü'l-Fâriz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Vehbî-i Yemânî, *Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye*, Berlin Devlet Kütüphanesi, Hs.or 5088, 1^b-52^b.
- YAR, H. ve Ceylan, H. E (2020). Şifâî Mehmed Dede'nin el-Kasîdetü'l-hamriyye Şerhi, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 31(3): 529-566

YILDIRIM, Y. (2015). Abdülmecid-i Sivasî'nin Manzum Kasîde-i Hamriyye Tercümesi. *İstem Dergisi*, 13 (25): 151-175.